

УДК 378.147:808.2

Т. В. Самосенкова,
доктор педагогічних наук, професор
(Білгородський державний університет)

КОМУНІКАТИВНО-КОГНІТИВНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ РОСІЙСЬКІЙ МОВІ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

У статті розкривається сутність комунікативно-когнітивного підходу до навчання російській мові як іноземній. Представлена історія питання, визначені сучасні стратегії навчання студентів з урахуванням когнітивних переваг, наведені приклади використання даного підходу в практиці навчання студентів-іноземців.

На сьогодні в методиці навчання РКІ виділяються інтегрований, аудитивний, комунікативний, комунікативно-діяльнісний, лінгвокультурознавчий, когнітивний та інші підходи, які мають за основу загальнодидактичні та власнометодичні принципи організації навчального процесу.

Комунікативно-когнітивний підхід до навчання іноземної мови – один із сучасних підходів, який активно застосовується у практиці викладання, і розглядається як теоретична база побудови системи навчання іноземних студентів. Основи цього підходу розробляються Т. М. Балихіною, І. Л. Бімом, Д. І. Ізаренковим, І. Б. Ігнатовою, І. В. Короповою, Л. П. Мохаммад, А. В. Щепіловою та іншими. Базою створення цього підходу стали комунікативний підхід, комунікативний метод, когнітивний підхід.

У 80-ті роки ХХ століття в методику навчання іноземних мов був уведений комунікативний метод, основними принципами якого стали мовна спрямованість навчання іноземній мові, індивідуалізація при провідній ролі її особистісного аспекту, функціональність, ситуативність, новизна. Е. І. Пассов, який запропонував обґрунтування комунікативного методу навчання іноземній мові, підкреслював, що специфіка цього методу полягає в тому, що процес навчання будується адекватно процесу мовної комунікації. Однак твердження, що ці два процеси можуть бути повністю ідентичні, невірне. Тому комунікативність методу в сучасному трактуванні означає подібність процесів навчання й комунікації тільки за деякими ознаками, найважливішими з яких є: комунікативно-вмотивована поведінка викладача й студентів під час занять; предметність процесу комунікації (відбір мовних інтенцій, тем і ситуацій спілкування, що відображають практичні інтереси й потреби учнів) [1: 37-38]. "Засвоєння й застосування мовних одиниць різних рівнів, тобто сприйняття й психофізична інтегративна діяльність учнів, спрямована на розпізнання чужої й породження власної мови, є вирішальною ланкою в оволодінні іноземною мовою" [2: 11].

Протягом багатьох десятиліть аналіз когнітивної діяльності й когнітивних функцій вищої нервової діяльності став основним завданням багатьох дослідників у галузі психології (А. Біне, Дж. Брунер, Л. С. Виготський, П. Я. Гальперін, Ж. М. Г. Ітар, О. М. Леонтьєв, Б. Ф. Ломов, У. Найссер, А. А. Потебня та інші). Так, У. Найссер, натхненний ідеями Ж. Піаже й Н. Хомського про творчий характер людської діяльності, намагався встановити характер зв'язку між сенсорними відчуттями людини, їхньою обробкою й включенням до пам'яті. Наприкінці 60-х років російські й закордонні психологи й педагоги, услід за Ж. М. Г. Ітаром (J. M. G. Itard) і А. Біне (A. Binet), які використовували методи когнітивного навчання для корекції й прискорення розвитку інтелекту "дикої" дитини (Ж. М. Г. Ітар) і нормальних дітей (А. Біне), розробляють методи когнітивного навчання, основною метою яких є розвиток інтелекту, а точніше всієї сукупності розумових здібностей і стратегій, що роблять можливим процес навчання й адаптації до нових ситуацій.

Нові дані про процеси породження й сприйняття мови, отримані в когнітивній психології й лінгвістиці, дуже вплинули на суміжну з ними прикладну дисципліну – методику викладання мови як іноземної. У ній зароджується й отримує розвиток когнітивний підхід до навчання іноземної мови.

Розробкою комунікативного напрямку в навчанні РКІ займалися багато вчених (Т. М. Балихіна, М. Н. В'ятютнев, П. Б. Гурвич, І. О. Зимняя, Д. І. Ізаренков, В. Г. Костомаров, О. О. Леонтьєв, І. П. Лисакова, О. Д. Мітрофанова, Е. І. Пассов, Г. В. Рогова, Е. Ю. Сосенко, Е. П. Шубін, А. Н. Щукін та інші).

Комунікативна спрямованість передбачає орієнтацію змісту навчання на спілкування. Зміст навчання визначається природою самого спілкування, функціонуванням системи сучасної російської мови, цілями й комунікативними потребами студента. Ядро комунікативного навчання – вправи й завдання, за допомогою яких студенти вчаться співвідносити мету діяльності з мовним висловлюванням [3: 25]. Комунікативна спрямованість навчання активізує формування всіх видів мовної діяльності: аудіювання, читання, письма, говоріння. При цьому мова розглядається як універсальний засіб спілкування на основі знакової системи, що відображає світ. На перший план висувається діяльнісний аспект мови, який реалізується в мовній діяльності.

Під комунікативно-когнітивним підходом розуміють таку "організацію навчального процесу, основу якого становить комунікативна взаємодія студентів, яка забезпечує участь кожного з них як об'єкта і суб'єкта пізнавальної діяльності" [4: 86].

Б. А. Глухів і А. Н. Щукін дають таке визначення когнітивного підходу: "Те ж, що пізнавальний (від англ. *cognition* – знання, пізнання) підхід до навчання, який насамперед полягає у засвоєнні теорії мови, яка вивчається, переважно у вигляді роботи над вивченням правил фонетики, граматики й слововживання. Тренуванню відводиться незначна роль, а на протипагу йому акцент робиться на свідомому конструюванні висловлювання іноземною мовою" [5: 89, 199].

Особливістю когнітивного підходу є те, що навчання іноземної мови ґрунтується не тільки на врахуванні власне мовної, лінгвістичної її сторони, але й на використанні даних, які характеризують її мисленеву сторону. Отже, когнітивний підхід до навчання – це свідомий підхід, який враховує когнітивні характеристики студентів (залежність / незалежність від контексту, домінантність півкуль головного мозку, сенсорні переваги в зборі й обробці інформації), мисленеву сторону процесу навчання.

Кожна людина має індивідуальні характеристики когнітивних процесів, які прямо залежать від сенсорних переваг, домінантності півкуль головного мозку, типів пам'яті та іншого, тому при побудові системи навчання РКІ важливо враховувати особливості студентів, щоб зробити процес сприйняття й засвоєння нового матеріалу більш ефективним.

В останні роки в методичній літературі все частіше зустрічаються посилання на дослідження у галузі когнітивної психології. Ціль застосування подібних досліджень до викладання іноземної мови полягає в тому, щоб визначити способи навчання стратегіям засвоєння й запам'ятовування, а також технологію відбору текстів, складання завдань, оптимальних для кожного студента. Звернення до стилів навчання кожного студента – складне завдання, але це, на нашу думку, найбільш ефективний спосіб.

У роботах таких дослідників, як Б. Грабовські, Д. Йонассен, Б. Лівер (1995), Р. Оксфорд (1990) та інших, виділяються наступні когнітивні характеристики студентів: первинні інтелектуальні здібності; когнітивні типи; когнітивні переваги при зборі інформації; когнітивні стилі при організації інформації; сенсорні переваги при утримуванні та відтворенні інформації; домінантність півкулі головного мозку; чутливість до навколишнього середовища й інші.

У процесі навчання іноземних студентів нами враховуються: 1) первинні інтелектуальні здібності (успадковані та набуті): швидкість сприйняття, швидкість і глибина інтерпретації, просторове мислення, пам'ять та інші; 2) когнітивні типи: залежність від контексту, когнітивна гнучкість, когнітивна швидкість, здатність до оцінки, синтезу, аналізу, прогнозування, сильний / слабкий ступінь автоматизації виконання повторюваних завдань; 3) сенсорні переваги при зборі, утриманні та відтворенні інформації (зорова, слухова, соматомоторна, тактильна пам'ять та ін.); 4) домінантність півкуль (схильність до аналізу у студентів з домінуючою лівою півкулею, схильність до синтезу / глобалізації у студентів з домінуючою правою півкулею).

Перераховані когнітивні характеристики є пріоритетними при розробці методики навчання, оскільки вони безпосередньо впливають на ефективність процесу засвоєння мовного матеріалу. Для визначення *когнітивних типів* студентів нами використовувалися спостереження в процесі навчання й тестування іноземних студентів.

Наприклад: визначення залежності / незалежності студентів від контексту й визначення сенсорних переваг при зборі, утриманні й відтворенні інформації. Якщо студент-іноземець у відповідях на тест указав, що воліє зачувати слова списком, любить вирішувати ребуси й кросворди, уважно вивчає таблиці й інше, а на заняттях прагне представити результати узагальнення правила в схемі, таблиці, чітко й організовано веде словник вивчених слів, можна говорити про контекстну незалежність даного студента.

Отже, на заняттях нами використовуються готові правила, графіки й алгоритми, завдання на множинний вибір й таке інше, при цьому активізується здібність студентів до аналізу контексту, поступово вводяться завдання, що стимулюють комунікативну усну активність студентів-іноземців. Так, при закріпленні вивченого матеріалу використовуються вправи на підстановку семантично вірних слів, граматичних форм слова у зв'язний текст, у такий спосіб ефективність навчального процесу в контекстно залежних студентів підвищується за рахунок утворення додаткових асоціативних зв'язків.

Узагальнено викладений матеріал у таблиці (див. таб. 1).

При організації процесу навчання велике значення мають когнітивні переваги студентів при зборі, утриманні й відтворенні інформації. Врахування даних характеристик підвищує ефективність навчального процесу й результативність роботи студентів. При цьому необхідно поступово підключати інші, менш розвинені, модальності. Так, наприклад, спираючись на провідний у низки іноземних студентів зоровий тип пам'яті на етапі доузівської підготовки, ми сполучали читання зі

слуханням, читанням уголос, проказуванням, хоровою роботою; при цьому візуальна підтримка поступово вилучалася.

Таблиця 1.

Система навчання РКІ

<i>Контекстно незалежні студенти</i>		<i>Контекстно залежні студенти</i>	
<i>Характеристика студентів</i>	<i>Рекомендації</i>	<i>Характеристика студентів</i>	<i>Рекомендації</i>
1. Використовують готові правила, а не виводять їх самі; воліють використовувати словник, ніж догадуватися про значення слова.	Доцільно використовувати готові правила, однак необхідно стимулювати й активізувати здібність до аналізу контексту.	1. Аналізують контекст, виводячи з нього правила, здогадуючись про значення слова.	Використання текстів для аналізу, додаткових прикладів, найкраще ситуативних.
2. Легко засвоюють навчальний матеріал за допомогою таблиць, графіків, схем, списків слів.	Ефективно застосовувати як узагальнюючі таблиці, схеми, так і такі, що вводять новий матеріал.	2. Граматичні таблиці при введенні й закріпленні мовного матеріалу для них мало ефективні.	Доцільно пояснювати мовний матеріал, використовуючи знання рідної мови й контрастивне зіставлення, супроводжуючи прикладами.
3. Успішно виконують позаконтекстні тести, завдання.	Використання завдань із множинним вибором відповіді, вправ на вписування необхідного варіанта граматичної форми й інших. Поступове збільшення обсягу текстів, введення ситуацій в усну практику.	3. Успішно виконують завдання, пов'язані з контекстами.	Застосування завдань на переклад зв'язних контекстів абзацної довжини, підстановку слів і форм слова у зв'язний текст, постановку питань.

Одна з найважливіших когнітивних характеристик, яка вимагає пильної уваги і врахування при розробці системи вправ, – домінантність півкулі головного мозку. Лівопівкульні студенти відрізняються перевагою до послідовної вербальної організації матеріалу, аналітичним підходом до вирішення завдань. Вони легко запам'ятовують слова й граматику, аналізують лінгвістичні системи й розбирають слова за морфемами. Однак цим студентам властивий страх помилок у мові, у зв'язку із чим їхня комунікативна активність може бути нижча, ніж у правопівкульних.

Правопівкульні студенти надають перевагу загальній картині, холіцистичній організації навчального матеріалу й навчального процесу, візуальній орієнтації й синтетичному підходу до вирішення завдань. Вони вирізняються високою комунікативною активністю, хоча в їхній мові досить багато граматичних помилок. Це пов'язано з тим, що ці студенти сприймають загальну картину на шкоду деталям. Підбір завдань із урахуванням цих характеристик дозволяє поліпшити результати засвоєння нового матеріалу й подолати труднощі в комунікації

Результатом розуміння й врахування індивідуальних і групових особливостей аудиторії є стратегії засвоєння й навчання, тобто заходи, яких вживають самі студенти для того, щоб засвоєння було ефективним (див. таб. 2).

У процесі навчання вони є частиною вправ і включаються в навчальний процес. Оскільки комунікативно-когнітивний підхід ґрунтується на свідомості й активності учнів, впровадження стратегій у програму навчання РКІ представляється успішним. Студенти вибирають найбільш придатні, модифікують засвоєні стратегії для виконання різних завдань, ефективніше організують власне навчання.

Крім урахування когнітивних характеристик студентів, комунікативно-когнітивний підхід передбачає використання рідної мови для пояснення нового матеріалу на елементарному етапі навчання й для контрастивного опису граматики й лексики в ході всього процесу навчання. Відповідно, одним із принципів навчання іноземних студентів є врахування рідної мови студентів: контрастивне порівняння, врахування особливостей фонетики й граматичного ладу.

Розмежування мови й мовлення, а також комунікативна спрямованість навчання РКІ обумовлюються двома психолінгвістичними закономірностями: 1) першорядне засвоєння нерозчленованої конструкції й на її базі наступне запам'ятовування деталізації; 2) впізнавання мовної

одиниці й розуміння її семантики в процесі мовленнєвої діяльності [6: 184-185]. Процес засвоєння, виходячи із цих психолінгвістичних закономірностей, проходить три стадії: впізнавання системи мовних знаків, розуміння змісту знаків (мовлення), активне володіння мовою.

Таблиця 2.

Стратегії засвоєння й навчання РКІ

Когнітивні характеристики	Оптимальні стратегії
Контекстно незалежний	1. Дедуктивні стратегії введення правил, виявлення регулярності на рівні слів і речень. 2. Тренування, аналіз, створення структур для виведення й тренування інформації, використання списків, карток; повторення й відтворення. Свідома опора на вивчені правила при виведенні знань.
Контекстно залежний	1. Зв'язок нової інформації із ситуацією, подіями, фоновими знаннями. 2. Створення ментальних зв'язків, здогад, використання ключових слів, створення особистих контекстів запам'ятовування. 3. Репетирування у великій кількості різноманітних контекстів.
Послідовний аналітичний	1. Дедуктивні стратегії, розрізнення головних і другорядних опорних одиниць. 2. Групування слів на основі фонетичного, семантичного, візуального, слухового або кінетичного принципу; повторення й відтворення. 3. Свідома опора на вивчені правила при виведенні знань.
Глобальний синтетичний	1. Застосування фонових знань, синтез лінгвістичної й дискурсивної систем. 2. Емоційні стратегії при збереженні знань, створення особистих контекстів запам'ятовування. 3. Соціальні стратегії виведення інформації, які ведуть до одержання зворотного зв'язку, стимуляції спілкування, створення ситуацій спілкування.

Комунікативні цілі навчання іноземних студентів базуються на комунікативно-когнітивному підході, який передбачає орієнтацію на особистість студента, розвиток його інтелектуальних здібностей у процесі мовленнєво-мисленнєвої діяльності іноземною (російською) мовою. І. Л. Бім, А. В. Щепілова вважають, що даний підхід є "умовою для розвитку когнітивних, афективних, свідомих і культурних сторін особистості".

Психолінгвістичною особливістю студентів є здатність до активної розумової діяльності, що характеризується досить високим рівнем узагальнення й абстрагування, зростаючою тенденцією до причинного пояснення явищ, уміння порівнювати й зіставляти, доводити, аргументувати. Крім того, іноземні студенти володіють критичністю мислення, самостійно керують когнітивною поведінкою, яка реалізується в самостійній роботі з текстами за допомогою когнітивних дій і операцій, уміють використовувати різні раніше вивчені тексти при підготовці до відповіді, складанні монологічного тексту на задану тему.

Таким чином, методична система навчання РКІ підпорядкована системі когнітивних і комунікативно-пізнавальних завдань, при цьому мова вивчається з позицій знань про мовну систему, комунікативну компетенцію, мовних / мовленнєвих навичок і вмінь.

Використання комунікативно-когнітивного підходу в процесі навчання дозволяє сформувати в іноземних студентів усвідомлене розуміння, тобто розглядати граматичні явища зі сторони форми, розглядати значення мовних засобів і можливість їхнього використання в різних мовленнєвих ситуаціях, розуміти особливості вираження граматичних значень і відносин, актуалізувати мовні засоби у мовленні, враховувати роль і особливості використання мовних одиниць у різних сферах уживання.

Таким чином, комунікативно-когнітивний підхід до навчання іноземних студентів представляється переконливим і продуктивним, оскільки дозволяє по-новому змоделювати процес засвоєння матеріалу, що вивчається, а також активізувати продукування студентами граматично правильних і семантично точних текстів, він ґрунтується на принципах свідомості й активності студентів, комунікативної спрямованості навчання, врахування рідної мови студентів; врахування когнітивних характеристик студентів при навчанні; введенні стратегій здобування знань і вмінь у навчальний процес.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Леонтьев А. А. Некоторые проблемы обучения русскому языку как иностранному // Методика / Под. ред. А. А. Леонтьева, Т. А. Королевой. – М.: Рус. яз. – 1982. – 111 с.
2. Костомаров В. Г., Митрофанова О. Д. Методическое руководство для преподавателей русского языка как иностранного. – М.: Рус. яз., 1988. – 157 с.
3. Акишина А. А., Каган О. Е. Учимся учить. – М.: Рус. яз. курсы, 2004. – 256 с.
4. Курганская Л. М. Коммуникативно-деятельностный подход к обучению учащихся малокомплектной начальной школы: на материале изучения родного языка: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Белгород, 1999. – 164 с.
5. Глухов Б. А., Шукин А. Н. Термины методики преподавания русского языка как иностранного. – М.: Рус. яз., 1993. – 369 с.
6. Игнатова И. Б. Теоретические основы обучения русской грамматике иностранных студентов. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2001. – 218 с.

Матеріал надійшов до редакції 29.06. 2010 р.

Самосенкова Т. В. Коммуникативно-когнитивный подход к обучению русскому языку иностранных студентов.

В статье раскрывается сущность коммуникативно-когнитивного подхода к обучению русскому языку как иностранному. Представлена история вопроса, определены современные стратегии обучения студентов с учетом когнитивных предпочтений, приведены примеры использования данного подхода в практике обучения иностранных студентов.

Samosenkova T. V. The Communicative-Cognitive Approach of Studying of the Russian Language by Foreign Students.

The article reveals the essence of communicative-cognitive approach to learning Russian as a foreign language. It is given the history of the problem, defined the modern strategies of the teaching the students, taking into account the cognitive preferences, presented the examples of this approach in the practice of teaching foreign students.